Aristotelův

výklad

Anaximandrova

pojetí vzniku*

ARISTOTLE ON ANAXIMANDER'S
CONCEPT OF GENERATION

RADIM KOČANDRLE

Fakulta filozofická

Západočeské univerzity v Plzni

Sedláčkova 38

306 14 Plzeň

rkocandr@kfi.zcu.cz

ABSTRAKT

Aristotle describes Anaximander's interpretation of generation as 'separation out of opposites', while implying that *to apeiron* should be understood as a mixture. Simplicius, on the other hand, emphasises a 'separation of opposites' that was supposed to take place due to the eternal motion. While this represents a tendentious peripatetic interpretation, it may have been a response to a conception proposed by Anaximander. While the opposites probably referred to the various particular components of the world, the process of separation was likely grounded in the biological background of cosmogony. To wit, the origin of the world can be described in terms of ejection of a fertile seed which grows and becomes more differentiated. In this context, separation does not mean any sort of detachment from the original mixture but rather just separation of one part or component from another. Moreover, separation is evidenced in other stages of the generation of the world, where it jointly with the state of surrounding represents the original description of constitution of particular phenomena. Further, the eternal movement understood as the working of spontaneity of the boundless nature, which underlies generation, may have been linked to the issue of the infinite worlds.

* Studie je realizována na základě projektu GA ČR GA15-08890S.

— V této studii si chceme položit otázku, v jakém smyslu máme rozumět Anaximandrovu pojetí vzniku, které Aristotelés popisuje jako „vydělování protikladů“. Doxografie přitom Aristotelův výklad podporuje, ačkoli spíše akcentuje „oddělování protikladů“. Vyjdeme z předpokladu, že jakkoli se jedná o tendenční peripatetický pohled, může se přesto zakládat na autentickém Anaximandrovu popisu vzniku světa, všech věcí a jevů. Naší snahou bude pochopit, co mohlo Aristotela vést k tomu, že proces vzniku u Anaximandra vyložil právě tímto způsobem. Navážeme přitom na naše předchozí interpretace daného problému a pokusíme se přiblížit původní koncepci, která mohla zavdat důvod k následnému Aristotelovu stanovisku. Spolu

s rekonstrukcí tohoto archaického pojetí též poukážeme na další kontexty, které s ním souvisejí.

Když Aristotelés v I. knize *Fyziky* pojednává o problematice principů, vrací se po kritice eleatů a jednoho nehybného principu k „badatelům o přírodě“. Na základě vysvětlení vzniku jsoucích věcí pak mezi nimi odlišuje dvě skupiny. Podle první z nich byl „základním tělesem“ jeden z prvků a ostatní věci z něho vznikaly zhušťováním a zředováním. Druhá skupina myslitelů se naopak měla domnívat, že se z jedna vydělují protiklady:

„Jak však tvrdí badatelé o přírodě, jsou dva způsoby [výkladu]. Jedni se totiž domnívají, že [živlové] těleso, které je základem, je jedno, ať už některé ze tří [živlových těles], nebo jiné,

akcentovat původní stav, kdy jsou protiklady ve směsi obsaženy v možnosti, můžeme směs vyložit jako jedno.⁴ Když Simplikios opakovaně upozorňuje na skutečnost, že podobně jako Aristotelés i Theofrastos dával do úzké souvislosti Anaximandra s Anaxagorou, je to nejspíše z důvodu toho, že u obou myslitelů bylo možné pokládat směs všeho za jedno právě tehdy, „jestliže by se někdo domníval, že směs všech [věcí] je jednou přirozeností, neurčitou jak tvarem, tak velikostí [...]“⁵. Výše uvedené rozlišení ve druhé skupině badatelů o přírodě tím získává svůj smysl.

Popis vzniku v obdobném významu oddělování protikladů dosvědčuje u Anaximandra po Aristotelovi následně Simplikios. Činí tak ve svém komentáři *Fyziky* v samém závěru referátu o Anaximandrově, v němž mimo jiné zmiňuje známý zlomek B1:

„Mezi ty, kteří mluvili o [počátku] jakožto o jednu, jako o pohyblivém a bezmezném, patří Anaximandros z Miletu, syn Praxiadův, žák a nástupce Thalétův. Za počátek a prvek toho, co je, prohlásil bezmezo. Jako první dal počátku toto jméno. Říká, že počátkem není ani voda, ani žádný z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná, z níž vznikají všechna nebesa a světy v nich. Z těch pak je jsoucím věcem vznik, do toho nastává i zánik, podle nutnosti; navzájem si totiž platí trest a pokutu za [své] bezpráví, podle řádu času. Takto to

říká slovy dosti básnickými. Je zřejmé, že když pozoroval vzájemnou proměnu čtyř prvků, neuznal za podklad jeden z nich, ale něco jiného mimo ně. Podle něj vznik není působen proměnou prvku, ale oddělováním protikladů skrze věčný pohyb (ἀποκρινομένων τῶν ἐναντίων διὰ τῆς αἰδίου κινήσεως). Proto jej Aristotelés zařadil k těm kolem Anaxagory.“⁶

Přestože vznik a zánik představují v textu zlomku B1 zcela výsostné téma, v této studii od jeho interpretace odhlédneme. Pro nás je důležitý až dovětek, který celý referát uzavírá. Ačkoli se bezesporu jedná pouze o paušální vymezení, ukazuje, kam byl Anaximandros v očích pozdních myslitelů řazen v otázce vzniku. Ponecháme-li nyní stranou užití jiného slovesa, Simplikios se s Aristotelem shoduje v tom, že Anaximandrově připisuje vznik ve smyslu oddělování protikladů. Dokonce dodává, že právě tento moment vedl Aristotela k tomu, aby Anaximandra řadil pospolu s Anaxagorou.⁷ Daný postřeh naprosto odpovídá citovaným pasážím z *Fyziky* a *Metafyziky*. Oproti Aristotelovi ovšem nevariuje mezi jedním a směsí, ale právě vymezením jednoho počátku celý text začíná. Aristotela navíc doplňuje zajímavou okolností. Podle něho mělo docházet k oddělování protikladů „věčným pohybem“.

Musíme mít ovšem na paměti, že uvedený způsob vzniku ve smyslu

4 Srov. Hobza 2005, s. 63–64; Seligman 1974, s. 46.

5 Simplikios, *In Arist. Phys.* 27,11–23 = část DK 59 A 41; 154,14–23 = DK 12 A 9a.

6 Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13–25 = DK 12 A 9 = DK 12 B 1.

7 O možné spojitosti Anaximandra a Anaxagory viz Hobza 2005, s. 71–72.

„oddělování protikladů“ neodráží původní archaickou terminologii, ale jedná se až o pozdní technický peripatetický výklad, který je uplatněn na předchozí „nauky“. Podobného momentu Aristotelovy „opravy“ původních koncepcí ve snaze je racionalizovat jsme byli ostatně přímými svědky ve výše citované Aristotelově pasáži. Již termín „protiklady“ (ἐναντία) není u Miletanů v přímém zlomku doložen. Podobně se explicitně nevyskytuje ani v dochovaných zlomcích Hérakleita z Efesu, s nímž jsou protiklady jinak pevně spojovány. Neobjevuje se ještě ani u zmiňovaného Anaxagory. Zatímco uvedení myslitelé užívají množství rozličných a naprosto konkrétních výrazů, mohly být tyto následně obecně pojaty právě jako protikladné složky světa. Jedná se tak pouze o zevšeobecnění všech předchozích koncepcí jednotným Aristotelovým hlediskem, jak může být patrné již z Aristotelova opakovaného sdělení, že všichni jeho předchůdci „pokládali protivy za principy“.⁸ V jeho očích tak předjímalí jeho vlastní nauku, neboť sám vysvětluje vznikání na základě látky a dvou protikladů: tvaru a zbavenosti.⁹

— PROTIKLADY

Zaměřme se nejprve na otázku, jaké protikladné složky mohly u Anaximandra hrát roli. S celým jejich výpisem se setkáváme v jiné části Simplikiova komentáře Aristotelovy *Fyziky*:

8 Aristotelés, *Phys.* I,5 188a19; 188a26; 188b27.

9 Srov. Kratochvíl 2014, s. 68; Lloyd 1964, s. 95–96.

„Anaximandros praví, že protiklady jsou v podkladu, který je neomezeným tělem, a vydělují se z něj (ἐκκρίνεσθαι). Jako první nazval podklad počátkem. Protiklady pak jsou: teplé, chladné; suché, vlhké; a ostatní (καὶ τὰ ἄλλα).“¹⁰

Simplikios opět hovoří o vydělování protikladů, ačkoli s užitím jiného slovesa než v předchozí pasáži. Následně ovšem nově protiklady konkrétně uvádí v podobě: „teplé, chladné; suché, vlhké; a ostatní“. Zatímco tak Aristotelés hovoří pouze v obecné rovině o vydělování protikladů, aniž by přitom některé z nich uvedl, Simplikios protiklady vypisuje. Celý výčet je ovšem poplatný pozdní terminologii, neboť se objevují párové dvojice, které podle Aristotela vytvářejí jednotlivé prvky. Lze se proto více než oprávněně domnívat, že uváděné kvality budou pouze navázáním na Aristotelovu nauku, kdy je každý z prvků (oheň, voda, vzduch, země) vytvořen z dvojice protikladů (teplo–chlad, sucho–vlhko). I vlastní počet prvků je přímo dán počtem dvojic protikladů.¹¹

Obecně se předpokládá, že kvality, jakými jsou „teplo“ a „chlad“, od Anaximandra opravdu nepocházejí. Lze naopak spíše očekávat, že nahradily původní naprosto konkrétní vyjadřování. „Teplo“ a „chlad“ tak nepředstavují vlastnost některé dané věci, ale zastupují původní věc nebo jev, které jsou teplé, resp. chladné. Ještě Plátón připomíná nezvyklost termínu

10 Simplikios, *In Arist. Phys.* 150,22–24 = DK 12 A 9.

11 Srov. Lloyd 1964, s. 96–98.

ποιότης, „vlastnost“, „kvalita“, doslova „jakost“, a jeho užití v obecném smyslu.¹² G. S. Kirk proto tvrdí, že se „pro Anaximandra svět možná sestával ze substancí, které sice měly individuální tendence protikladné individuálním tendencím jiných substancí, ale nemusely být formálně popisovány jako protiklady ve smyslu např. tvrdého a měkkého“¹³. Termíny „teplo“ a „chlad“ následně překryly původní, jakými mohly být „jednoduše oheň, vítr, železo, voda, muž, žena apod“^{14,15}.

Ačkoli Simplikios nijak nevybočuje z peripatetického vymezení protikladů, pozoruhodná je jeho zmínka o „ostatních“ protikladech, která naznačuje, že se ve skutečnosti původně jednalo o širší škálu, která byla následně tendenčně zúžena. Jak dále uvidíme, je možné se domnívat, že ani nemusí jít o protikladné složky světa jako takové, ale prostě o různé konkrétní věci, které vstupují do vzájemných vztahů. V tomto smyslu můžeme vykládat i zmínku o „jsoucích věcech“ (τὰ ὄντα) v Anaximandrově zlomku B1.

Můžeme poznamenat, že ani v jednom textu se neobjevují konkrétní příklady protikladů. Je přitom zajímavé, že u Anaximena Simplikios podoby složek světa uvádí, a to jen krátce po pasáži, v níž Anaximandroví připsal pojetí vzniku ve smyslu oddělování

protikladů.¹⁶ Jednotlivé složky (oheň, vzduch, vítr, oblak, voda, země, kameny), které jsou v textu vyjmenovány, představují základní konstituenty světa, jež se nalézají ve vzájemných relacích. Následně mohly být vykládány právě jako protiklady.

Pokud Aristotelés soudí, že Anaximandros popisoval vznik ve smyslu oddělování protikladů, přičemž doxografie tento poznatek podporuje, měli bychom si položit otázku, zda je z dochovaných textů možné podobné tvrzení potvrdit. Kromě pasáží, které například přibližují vznik větru nebo živočichů, je výsostným tématem vzniku pochopitelně problematika kosmogonie. Lze soudit, že právě z této oblasti Aristotelés a Theofrastos vycházeli.

Anaximandrův popis vzniku světa je dochován prostřednictvím Pseudo-Plútarchových *Stromat*, zachovaných Eusebiem v *Praeparatio evangelica*.¹⁷ Jak se často uvádí, spolu se svědectvími Simplikia a Hippolyta text představuje jednu z dochovaných variant Theofrastova výkladu Anaximandrova principu. Má však reprezentovat spíše volné podání:

„Po Thalétovi tvrdil jeho druh Anaximandros, že bezmezná je příčinou vznikání a zanikání veškerenstva. Praví, že z něj se odloučila (ἀποκεκρίσθαι) nebesa a vůbec veškerá světová uspořádání, jež jsou bezmezná. Dále řekl, že zánik a tím spíše vznik se dějí z bezmezného *aíonu* [života, věku?]

12 Platón, *Tht.* 182a–b.

13 Srov. KRS 2004, s. 156.

14 Srov. KRS 2004, s. 156.

15 Srov. Cornford 1965, s. 162; Guthrie 1985, s. 79; Hölscher 1970, s. 292–293; Kahn 1960, s. 178.

16 Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,26 = DK 13 A 5.

17 Eusebios, *Praep. evan.* 1,8,2.

(ἀπείρου αἰῶνος), protože se všechna tato [uspořádání] navracejí. Řekl také, že Země je podoby válcové a že její hloubka je třetinou její šířky.¹⁸

Text následně pokračuje vlastním popisem kosmogonie:

„Říká pak, že to, co rodí (τὸ γόνιμον) teplo a chlad, se při vzniku tohoto světa odloučilo (ἀποκριθῆναι) z toho, co trvá (ἐκ τοῦ αἰδίου), a z něj vyrostla kolem vzduchu, který je okolo Země, jakási planoucí sféra, jako kůra (φλοιόν) kolem stromu. Když se tato sféra odlámala (ἀπορραγείσης) a uzavřela (ἀποκλεισθείσης) do jakýchsi kruhů, ustavilo se Slunce, Měsíc a hvězdy.“¹⁹

Ponecháme-li pro tuto chvíli stranou výklad celé pasáže a zaměříme-li se výhradně na otázku protikladů, vidíme, že v textu jsou explicitně doloženy dva protiklady z výše uvedených výčtů – teplo a chlad. Výraznou roli tepla a chladu v obdobném kontextu potvrzuje též Áetios, když přináší krátkou zprávu o povaze nebe:

„O nebi, jaká je jeho podstata. Anaximandros říká, že je ze směsi tepla a chladu.“²⁰

Teplo a chlad jsou uvedeny jako základní pár protikladů v nejranější fázi kosmogonického procesu. Vzhledem k tomu je evidentní, že popis kosmogonie je opět poplatný Aristotelově nauce a pozdní terminologii. Je pravděpodobné, že daný interpretační posun můžeme spatřit přímo v textu citované

Pseudo-Plútarchovy pasáže. Po protikladech tepla a chladu následují příklady vzduchu, země a především planoucí sféry, která je v této souvislosti nejvíce nápadná. Pokud archaický text obsahoval zmínky o planoucí sféře a vzduchu, uvedení tepla a chladu může představovat pouze pozdní vsuvku, která vycházela z těchto složek vznikajícího univerza. Doplněvala je přitom novou terminologií pocházející z nauky o prvcích. Zároveň by se jednalo o jeden z nepřímých poukazů, že pasáž přece jen obsahuje pozůstatky původního vyjadřování. Teplo tak nejspíše zastupuje planoucí sféru, zatímco chlad vzduch. U Áetia v popisu povahy nebe pak mohlo podobné nahrazení již naprosto „přepsat“ oheň a vzduch, které spolu vytvářejí nebeská tělesa. Jak dále uvidíme, bude to zejména oheň planoucí sféry a vlhkost vzduchu, které budou následně výrazně vstupovat do vzájemných vztahů, a tím určovat svět.²¹

Ch. H. Kahn²² navíc soudí, že mimo hlavní protiklady tepla a chladu muselo během kosmogonického procesu dojít k oddělení také dalších primárních sil a částí, tedy jiných párů protikladů. K podobnému předpokladu ale není průkazná textová opora. Přesto dále v souvislosti se vznikem blesku poukážeme na jiný možný pár protikladů v podobě světla a tmy.

Můžeme ovšem vůbec zvážit, zda Pseudo-Plútarchos opravdu popisuje kosmogonický proces, nebo zda se nejedná pouze o vylíčení až následné fáze

18 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

19 Tamtéž..

20 Áetios, *Plac.* II,11,3 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 17a.

21 Srov. Lloyd 1964, s. 97.

22 Srov. Kahn 1960, s. 163.

vzniku a uspořádání nebe. V takovém případě by samotný vznik vzduchu, země a moře nebyl popsán.²³ V textu se totiž objevuje růst planoucí sféry kolem již patrně existujícího vzduchu a Země. Zda vzduch se Zemí již existovaly dříve, nebo jde spolu se vznikem planoucí sféry o simultánní procesy, není přitom dobře patrné. Nejednalo by se tak o samotný prvotní vznik prostřednictvím oddělování protikladů, ale až o fázi vzniku nebe následovanou fází ustavení nebeských těles.

Proti vzniku ve smyslu oddělování protikladů však na první pohled může nejvíce hovořit skutečnost, že se nejprve neoddělily samotné protiklady, ale naopak to, co je až následně zplodilo – „to, co rodí“ (τὸ γόνιμον). Ještě předtím navíc Pseudo-Plútarchos uvádí, že se z bezmezna „odloučila nebesa a vůbec veškerá světová uspořádání, jež jsou bezmezná“. Protiklady jako takové tedy explicitně nezmiňuje. Podle Simplicia a Hippolyta, kteří by měli představovat jiné verze původního Theofrastova textu, vznikají z bezmezna „nebesa a světy v nich“. Pokud ovšem oba autoři mluví shodně pouze obecně o vzniku, zatímco Pseudo-Plútarchos rovnou hovoří o „odloučení nebes“, mohl by v daném bodě částečně představovat původní znění. Zvláště pokud Simplicios v dovětku za zlomkem způsob vzniku specifikuje v obdobném duchu „oddělování“.²⁴ Zmínka o „odloučení nebes“ přitom bude obecným konstatováním,

které Pseudo-Plútarchos dále rozvádí v kosmogonické pasáži.

— ODDĚLOVÁNÍ

Dříve než přistoupíme k bližšímu výkladu kosmogonického dění, zastavme se ale nejprve u vlastního procesu oddělování. V prvé řadě lze poznamenat, že se jedná o pozoruhodný moment, neboť měl Anaximandra odlišovat od ostatních Mílétanů. Aristotelés přitom užívá výraz ἐκκρίνεσθαι. Pokud se vyjadřuje v tom smyslu, že se protiklady měly „vydělovat z jedna, v němž jsou“, přičemž na závěr zmíní pojem směsi, je celá situace nesena výrazně mechanisticky.

Aristotelova formulace však není dalšími autory doslovně sdílena, neboť se v daném kontextu vyskytuje i jiné klíčové sloveso. Pseudo-Plútarchos při popisu odloučení „toho, co rodí“, užívá výraz ἀποκριθῆναι. Objevuje se rovněž u Hippolyta, ačkoli v tomto případě se jedná o pozdější fázi kosmogonie:

„Nebeská tělesa jsou jako kruh ohně, odloučila se (ἀποκριθέντα) z ohně, který byl v kosmu, a obklopil (περιληφθέντα) je vzduch.“²⁵

Hippolytos se obdobně vyjadřuje také v souvislosti se vznikem větru:

„Vítr vzniká, když se ze vzduchu vyloučí (ἀποκρινομένων) nejjemnější páry, a jakmile se shromáždí, dají se do pohybu.“²⁶

u Hippolyta singulár τὸν κόσμον na plurál τοὺς κόσμους).

23 Srov. Hölscher 1970, s. 291.

24 Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9; Hippolytos, *Ref.* I,6,1 (Marcovich 1986) (edice Marcovich přitom opravuje

25 Hippolytos, *Ref.* I,6,4 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

26 Hippolytos, *Ref.* I,6,7 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

Pokud Simplikios v klíčové pasáži (*In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9) používá sloveso ἀποκρίνεσθαι, mohlo by se zdát, že vychází z Theofrasta (jakkoli se má za to, že dovětek za zlomkem Theofrasta netlumočí), který nejlépe odráží původní Anaximandrovo vyjadřování, zatímco ἐκκρίνεσθαι představuje vlastní Aristotelovu interpretaci. Sloveso ἐκκρίνεσθαι je ovšem v naprosto shodném kontextu u Simplikia také doložené.²⁷ Simplikios navíc u Anaxagory použil v kosmogonické souvislosti ἀποκρίνεσθαι, kde bychom spíše očekávali právě ἐκκρίνεσθαι:

„Anaxagorás tvrdí, že z jedné směsi se vydělují (ἀποκρίνεσθαί) stejnorodé podíly neomezené co do množství, přičemž všechny věci jsou ve všem. Charakter každé z nich je dán tím, co [v ní] převažuje.“²⁸

Na jiném místě je u Anaxagory podobně možné číst:

„Vždyť vzduch i aithér se vydělují (ἀποκρίνονται) od obklopujícího množství a to, co obklopuje, je bezmezné co do množství.“²⁹

Pseudo-Plútarchos v pokračování své zprávy při popisu odlámání planoucí sféry nadto ještě používá sloveso ἀπορρήγνυμαι, přičemž jeho vyjádření vypovídá o mechanickém procesu. Dále uvidíme, že když Áetios přibližuje vznik prvních živých bytostí, užívá obdobný motiv rozlámání

(περιρρηγνυμένων) ostatné kůry obklopující tyto živočichy. Hippolytos zase užije ve výkladu vzniku nebeských těles tvar slovesa ἀποκρίνεσθαι. Ačkoli se nejedná o popisy jedné a téže události, neboť Pseudo-Plútarchos popisuje odlámání planoucí sféry, zatímco Hippolytos vznik nebeských těles, jedná se o analogické situace. Lze předpokládat, že společným jmenovatelem je v nich právě oheň pocházející z někdejší planoucí sféry. V každém případě je evidentní, že proces oddělování je u dochovaných autorů bohatě doložen.

Ohledně rozdílu mezi uvedenými slovesy se U. Hölscher domníval, že Simplikios v závěru svého referátu (*In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9) ve skutečnosti zohledňuje Aristotela a teorii prvků s dvojicí základních protikladů. Aristotelés přitom mohl zaměnit původní „oddělování“ za „vydělávání“, kdyby bylo τὸ ἀπειρον pochopeno jako směr protikladů. Theofrastos totiž neměl Anaximandrovi připisovat „oddělování“ protikladů, nýbrž „oddělování nebes“ (ἀποκεκρίσθαι), jak jsme viděli u Pseudo-Plútarcha.³⁰

Přesto se zdá, že oproti rozdílům mezi užitím jednotlivých sloves bude naopak zásadní vlastní pochopení a výklad celé situace. Zatímco se tak u Aristotela setkáváme spíše s mechanickým oddělením jednotlivých složek z původní směsi, v případě Pseudo-Plútarcha se může jednat o biologické vyznění celé situace. U něho se primárně nejedná o oddělení

27 Simplikios, *In Arist. Phys.* 150,22–24 = DK 12 A 9.

28 Simplikios, *In Arist. Phys.* 155,23–25 = DK 59 B 1.

29 Simplikios, *In Arist. Phys.* 155,31–156,1 = DK 59 B 2.

30 Srov. Hölscher 1970, s. 285–290; KRS 2004, s. 167–168.

protikladných složek, z nichž se dále sestává svět, ale o odloučení něčeho, co dále plodí. Pokud mohou být slovesa ἀποκρίνεσθαι a ἐκκρίνεσθαι vzájemně užita v embryonálním či v biologickém smyslu „vyloučení“,³¹ mohli bychom v analogickém smyslu vyložit i celý motiv „oddělování protikladů“. Pocho-píme-li jednotlivé způsoby vyjadřující určitý druh oddělení jako „vyloučení“, mohli bychom celou Anaximandrovu kosmogonii následně vnímat v biologickém smyslu. Biologickému výkladu přitom nahrává i zmínka o kůře stromu, která se objevuje v souvislosti s přirovnáním růstu planoucí sféry a jejího následného obepínání vzduchu.³²

KOSMOGONIE

Otázka vzniku úzce souvisí s povahou Anaximandrova „počátku“ (ἀρχή), z něhož má vše vznikat. Je dobře známé, že téma „počátku“ u předsokratiků tendenčně vychází z Aristotelovy koncepce příčin. Přesto se lze domnívat, že za ním můžeme tušit obrysy původních pojetí, na které Aristotelés reagoval. Domníváme se, že bychom v této souvislosti mohli zejména očekávat akcent archaických myslitelů na ty z nejpodstatnějších projevů života, na nichž se život zakládá a dále rozvíjí. Právě mezi ně bezpochyby patří vlhkost nebo vzduch, které jsou v textech Míléťanů uváděny.

Anaximandros měl za počátek všeho pokládat bezmezno (τὸ ἄπειρον).

Pokud Aristotelés řadí Anaximandra mezi ty, kteří podle něho vykládali vznik jako vydělování protikladů, přičemž explicitně uvádí koncepci směsi, není překvapením, že τὸ ἄπειρον bylo v minulosti vymezováno právě jako směs protikladů.³³ Jak jsme ale při jiných příležitostech dříve uvedli, objevuje-li se Anaximandrův princip jako τὸ ἄπειρον *de facto* až v textech založených na Theofrastovi, lze se následně domnívat, že to byl Theofrastos či jiný z peripatetiků, který dané substantivum vytvořil. Zdá se přitom, že mohlo vycházet především z adjektiva ἄπειρος. Zmíněné adjektivum je pak často u Anaximandra spojené s termínem φύσις. Ačkoli se bezesporu jedná pouze o peripatetickou konstrukci, spojení φύσις ἄπειρος, „bezmezná přirozenost“, by mohlo být oproti substantivu τὸ ἄπειρον vhodnější alternativou.³⁴

Pokud jedním z původních významů termínu φύσις³⁵ byl „růst“, mohlo by se právě zde jednat o akcent na všudypřítomnou sílu vedoucí ke zrodu a růstu. Růst přitom směřuje k tvaru, který je důsledkem celého růstu. Ačkoli v podobném smyslu vymezí dění v přírodě mnohem později Aristotelés, mohli bychom přesto uvážit, zda se již u Anaximandra nejednalo o termín postihující život a jeho nejzákladnější projevy. V takovém případě by se nabízela možnost chápat

31 Srov. LSJ, s. v. ἀποκρίνω a ἐκκρίνω.

32 Srov. Graham 2006, s. 32.

33 Srov. Cherniss 1971, s. 377–379; Vlastos 1947, s. 170–172.

34 Srov. Couprie, Kočandrle 2013; Kočandrle 2011a; 2011b.

35 Srov. LSJ, s. v. φύσις.

Mílétanův výklad ve smyslu bezmezné přirozenosti vyjadřující sílu a moc přírody, z níž vše pochází.

Vrátíme-li se k výše uvedenému Pseudo-Plútarchovu popisu kosmogonie, vidíme, že na první pohled obsahuje zmínky o čase, generativní síle, oddělování a protikladech. Přestože pasáž bude významně zatížena tendenční peripatetickou optikou, obsahuje zároveň náznaky původního textu.

Přestože Pseudo-Plútarchos nehovoří o odloučení „toho, co rodí“ (τὸ γόνιμον), přímo z bezmezna, nýbrž doslova „z toho, co trvá“ (ἐκ τοῦ αἰδίου), má se obvykle za to, že „to, co trvá“, je pouze opisem za bezmezno. Vznik nebes ve smyslu jejich „odloučení“ z bezmezna je navíc uveden v textu, který klíčové pasáži přímo předchází. Další obtíže působí zejména termín τὸ γόνιμον. U Mílétanů jej užívá také Simplicios ve spojení s rodící schopností vody:

„A ti, kteří předpokládali jeden prvek, jako Thalés, Anaximandros a Hérakleitos, z nich každý zaměřil pozornost k působící a rodící povaze onoho prvku. Thalés zaměřil pozornost k rodící (τὸ γόνιμον), vyživující, udržující, oživující a formující schopnosti vody. Hérakleitos k životodárnosti a tvořivosti ohně. Anaximenés k vlastnostem vzduchu, co se snadno formuje a snadno přechází na obě strany, jak k ohni, tak k vodě. Jako i Anaximandros předpokládal něco mezi, co se snadno proměňuje.“³⁶

S velkou pravděpodobností se ale jedná až o pozdní termín, který může v daném kontextu pocházet od Theofrasta. Lze očekávat, že Anaximandros užil naprosto konkrétní výraz, kterým mohl být v uvedené souvislosti termín σπέρμα, „semeno“, nebo spíše γόνος, „semeno“, které úzce souvisí s vlhkostí. Podobné čtení by mohlo podpořit předpoklad, že v případě Anaximandrový kosmogonie máme opravdu co do činění s kvazibiologickým procesem.³⁷

Pokud celý text vyložíme z biologického hlediska, Anaximandros mohl tvrdit, že v dávných časech došlo působením bezmezné moci přírody k vyloučení semene, které dále rostlo a rozvíjelo se do dalších tvarů. Nastalo tak prvopočáteční oddělení, které může být vyloženo jako výron semene aktivou bezmezné síly přírody. Nemusí se přitom předpokládat existence původce, z něhož se semeno vyloučilo a který by byl případně situován mimo vznikající svět. Oddělení semene zde může být vlastním popisem prvotního zrodu vůbec. Mohli bychom předpokládat, že sám Anaximandros celou situaci lépe nevykreslil, přičemž akcent byl položen právě na objevení plodného semene a zejména na jeho další vývoj. Možná bychom mohli celý popis parafrázovat následujícími slovy: „Na počátku se vyloučilo semeno...“ či „Ve věčnosti došlo k výronu semene...“ Semeno zde může být pochopeno jako první hmatatelný důkaz působení bezmezné síly přírody a jeho vyloučení

36 Simplicios, *In Arist. Phys.* 36,8 = TP 2 As 135.

37 Srov. Baldry 1932, s. 29–30; DK I, s. 83; Heidel 1913, s. 686; Hölscher 1970, s. 292; Kahn 1960, s. 57; KRS 2004, s. 169–170.

může být výrazem její spontaneity ve smyslu popisu zrodu a dalšího růstu. Věčný pohyb můžeme následně vnímat jako pozdní opis nekončícího působení této bezmezné síly.

V přirozenosti, která je bezmezná, dojde k diferenciaci, prvotnímu odlišení jednoho od druhého. Kvůli vnitřním příčinám tak došlo k oddělení vymezené části z původně blíže nevymezeného prostředí. Oddělení zakládá diferenciaci, která vede k vymezení toho kterého tvaru, tedy vyhranění vlastního života, a současně poukazuje k síle svého původu. Semeno klíčí a dále se vyvíjí, až se zformuje do podoby planoucí sféry obklopující vzduch a Zemi. Vzduch přitom představuje mlhu, doslova se jedná o prvotní vlhkost. Tuto vlhkost semeno během svého rozvoje absorbuje ve stále větším množství. Sféra v dalším stupni vývoje semene praskne – odláme se. Vzniknou nebeská tělesa a začne se strukturovat podoba celého fenomenálního světa.³⁸

U Pseudo-Plútarcha tak můžeme doložit hned několik fází oddělování. Nejprve dojde spontaneitou bezmezné síly přírody k vyloučení semene, jako prvnímu dokladu zrodu. Semeno ve svém dalším vývoji roste do tvaru planoucí sféry, jejíž části se v další fázi rovněž oddělí. Každý další krok diferenciaci světa od oddělení ohně a vzduchu-vlhkosti je pokračováním původní difference vedoucí ke vzniku fenomenálního světa. Zachovává se a stále znovu ustavuje ve vzniku země

a moře, jednotlivých meteorologických fenoménů i živých bytostí.

Nejedná se ovšem o oddělení z pomyslné směsi, ale o oddělení jednoho od druhého. Dále uvidíme, že se přitom odděluje nejen stejné od stejného (jako v případě ohně), ale současně jiné od jiného (v případě ohně a vzduchu). Konkrétní složky světa v podobě planoucí sféry a vzduchu konstituují svět a zároveň reprezentují bezmeznou sílu přírody, která je v nich přítomna. V biologickém vyznění se jedná o popis působení této moci, která zakládá vznik a vede k dalšímu růstu.

Téma oddělování, které je doložené v Anaximandrově kosmogonii, se přitom často vrací napříč kulturami při popisech vzniku světa ve smyslu oddělení nebe a země. Podobně se v knize *Genesis* hovoří o oddělení prvotních vod.³⁹ Právě v obdobném smyslu bychom mohli zpětně rekonstruovat a vysvětlit Anaximandrovu koncepci, která byla až následně u Aristotela „přeložena“ do podoby τὸ ἄπειρον jako směsi a vzniku pochopenému ve smyslu oddělování protikladů.

V každém případě lze na popisu kosmogonie doložit, že zprávy, které Anaximandrovi připisují vysvětlení vzniku ve smyslu oddělování protikladů, mají nejspíše opravdu autentické jádro. V textu se skutečně setkáváme nejen s tématem oddělování, ale jsou zmíněny též konkrétní podoby protikladů. Pseudo-Plútarchův popis kosmogonie nám tak může zpětně pomoci pochopit Anaximandrovův výklad vzniku.

38 Srov. Kratochvíl 2010, s. 251–254.

39 Gn 1,6–8.

— „ODDĚLOVÁNÍ PROTIKLADŮ“

Vznik nebeských těles podle Pseudo-Plútarcha nastává po odlámání planoucí sféry, kdy se její pozůstatky následně zformují do nového tvaru – kruhů. Těmito kruhy jsou Slunce, Měsíc a hvězdy.⁴⁰ Odlámání ohnivé sféry tak představuje po vyloučení semene další hlavní fázi diferenciacce vedoucí k ustavení tvaru celého vznikajícího univerza.

Viděli jsme, že úzkou souvislost mezi kosmogonickou planoucí sférou a nebeskými tělesy, která doslova představují její zbytky, dokládá rovněž Hippolytos. Navíc přináší důležité odlišení mezi celým kruhem, který tvoří vlastní nebeské těleso, a průduchem, jímž se na nebi „ukazuje“:

„Jsou však průduchy, jakožto jakési póry na způsob píšťaly, kterými se nebeská tělesa ukazují. Proto také uzavřením těchto průduchů dochází k zatměním.“⁴¹

Nebeská tělesa v první řadě sestávají z ohně někdejší planoucí sféry, který se ustavil do nového tvaru ohnivé kruhu. Ten byl zároveň obklopen vzduchem v konzistenci husté mlhy, jenž se původně nalézal uvnitř sféry. Přestože celý ohnivý kruh tělesa není kvůli tomu viditelný, vnitřní oheň vyzařuje skrze průduch na jednom z míst vzdušného obalu. Slunce, Měsíc a hvězdy, které vidíme na obloze, jsou tak jen průduchy do mlžných obalů gigantických ohnivých kruhů

nebeských těles otáčejících se kolem Země.⁴²

Slunce, Měsíc a hvězdy mají mít shodnou povahu a mají se lišit *de facto* jen svými rozměry. Univerzum se sestává z těchto koncentrických kruhů nebeských těles umístěných kolem Země v jejich středu. Otáčejí se kolem Země a zároveň leží jeden za druhým, kdy nejbližší zemskému povrchu se nalézají kruhy hvězd, zatímco kruh Slunce je v největší vzdálenosti.⁴³

Po zformování nebeských těles a tvaru celého univerza dochází k vyhranění dalších jednotlivých oblastí. Protikladnými složkami, které určují základní směr všeho dění, je zejména prvotní vlhkost a teplo Slunce. Ačkoli z textů není zcela zřejmé, odkud prvotní vlhkost pochází, lze se oprávněně domnívat, že se původně jedná o vzduch nalézající se uvnitř planoucí sféry. Ten po odlámání sféry následně unikl do nově otevřeného prostoru, v němž se formovalo univerzum. V podobě husté mlhy vytvořil nejen obal nebeských těles, ale představoval také prostředí, v němž se od prvních kosmogonických fází nacházela celá Země.

Vysušováním prvotní vlhkosti zejména teplem Slunce se dále objevila suchá země, nad kterou se ustavila

40 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

41 Hippolytos, *Ref.* I,6 4 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

42 Áetios, *Plac.* II,16,4 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 18; II,20,1 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 21; II,21,1 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 21; II,24,3 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 21; II,25,1 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 22; II,29,1 (Mansfeld–Runia 2009) = DK 12 A 22; Hippolytos, *Ref.* I,6,4–5 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

43 Srov. Couprie 2011, s. 99.

atmosféra. Tím došlo nejen k oddělení země a nebe, ale postupně též moře a země:

„Anaximandros říká, že moře je zbytkem prvotní vlhkosti, jejíž větší část oheň vysušil, zbytek pak proměnil vyžehnutím.“⁴⁴

Prvotní vlhkost se tak v ustaveném univerzu na jedné straně diferencovala do moře, představujícího její nejhustší část, zatímco na straně druhé do atmosférického vzduchu. Celý proces v krátkosti přibližuje Aristotelés:

„[Říkají] totiž, že celá oblast v okolí Země byla dříve vlhká [nebo: byla prvotní vlhkostí], byla však vysušena Sluncem. To, co se vypařilo, prý způsobuje vanutí a obraty Slunce i Měsíce, zatímco to, co zůstalo, je moře. Proto se domnívají, že vysoušením se [moře] zmenšuje a nakonec že jednou úplně vyschne.“⁴⁵

Přestože Aristotelés nejmenuje žádné konkrétní myslitele, Alexandros z Afrodisiady se odvolává na Theofrasta, když celý výklad připisuje Anaximandrovi a Diogenovi z Apollónie, ačkoli představují myslitele jiných dob:

„Někteří z nich totiž říkají, že moře je zbytkem prvotní vlhkosti. Neboť oblast, která je kolem Země, je vlhká, později se určitá část této vlhkosti působením Slunce vypařuje a z ní vznikají vanutí a obraty Slunce i Měsíce. Neboť vysvětlují jejich obraty pomocí těchto par a výparů. A kde je pro ně vlhkosti dostatek, kolem toho je nechávají otáčet. Zbytek vlhkosti v prohloubených

místech Země je moře. Proto se také stává působením Slunce pokaždé menším tím, že se vysouší, a nakonec jednou vyschne. Tento názor zastával Anaximandros a Diogenés [z Apollónie], jak tvrdí Theofrastos.“⁴⁶

Vliv tepla Slunce na prvotní vlhkost hraje nejen ústřední roli v základním oddělení země a moře, ale zapříčiňuje i další diferencování vlhkosti v podobě vzniku výparů vedoucích k vzniku větru:

„Anaximandros [říká], že vítr je proud vzduchu, když se to nejjemnější a nejvlhčí v něm působením Slunce dává do pohybu a vypařuje.“⁴⁷

Výše jsme přitom viděli, že vznik větru dává Hippolytos do souvislosti s vydělením a nashromážděním nejjemnějších par vzduchu. A podobně referuje i jiný pramen:

„Pohleďte všichni, jak se vanutí dějí z jemného výparu vzduchu; když se teplo spojí s vlhkem, vyjde cosi jemného a to se nutně stává větrem. [...] A stejně tak s bleskem: Když se teplo Slunce střetne s mrakem a roztrhne mrak, objeví se blesk.“⁴⁸

Pokud uvedená pasáž zároveň líčí vznik blesku, opět se tak přeneseně objevuje motiv oddělení. Na základě jiného textu popisujícího stejný fenomén se zde zároveň můžeme setkat s jinou z očekávaných protikladných dvojic, které se ale jinak v dochovaných

44 Áetios, *Plac.* III,16,1 (Diels–Kranz 1951/1952) = DK 12 A 27.

45 Aristotelés, *Meteor.* II,1 353b6 = DK 12 A 27.

46 Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Meteor.* 67,3–11 = DK 12 A 27.

47 Áetios, *Plac.* III,7,1 (Diels–Kranz 1951/1952) = DK 12 A 24.

48 *Turba philosophorum* CX,15 Ruska = Fr. 25 (Mansfeld 1985).

textech nevyskytují: světlo a tma. Právě kontrast mezi temným mrakem a světlem blesku užívá Áetios ve výkladu daného jevu:

„O hřměních, blýskáních, hromech, blescích a o smrštích. Anaximandros [říká], že toto všechno nastává z vanutí. Když je totiž vanutí obklopeno (περιληφθέν) hustým oblakem, stlačené vyrazí pro svou útlost a lehkost; tehdy působí protržení [oblačného obalu] hřmot a trhlina podél černí mračna působí záři.“⁴⁹

Ačkoli se dochované texty nevyjadřují ke vzniku rostlin, v charakteristice vzniku živočichů je opět evidentní působení tepla Slunce na vlhkost. Vždyť vlastní suchozemský život mohl vzniknout právě až oddělením moře a suché země. Tak mezi jinými přibližuje vznik živých bytostí Hippolytos slovy:

„Živé bytosti vznikají [z vlhka] vypařovaného působením Slunce. Člověk pak vznikl původně podobný jiné živé bytosti, totiž rybě.“⁵⁰

V podobných intencích se vyjadřuje i Censorinus:

„Anaximandros z Miletu si představoval, že z ohřáté vody a země vznikly buď ryby, nebo živé bytosti velmi podobné rybám. V nich se lidé zformovali a [jejich] zárodky byly zadržovány uvnitř až do puberty. Teprve tehdy praskly a vystoupili z nich muži a ženy, kteří už byli schopni se sami žít.“⁵¹

49 Áetios, *Plac.* III,3,1 (Diels–Kranz 1951/1952) = DK 12 A 23.

50 Hippolytos, *Ref.* I,6 6 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

51 Censorinus, *De die nat.* 4,7 = DK 12 A 30.

Viděli jsme, že oddělování představuje nejen vytváření vlastní stratifikace jednotlivých sfér světa, ale i formování konkrétních objektů, ať již z neživé, či živé přírody. Mohli jsme si také povšimnout, že proces oddělení neznamená nutně jen oddělení protikladných, ale rovněž shodných jevů. V případě Hippolytova popisu vzniku nebeských těles se jedná o odloučení částí z původního ohně planoucí sféry, vyloučením nejjemnějších par ze vzduchu se zase diferencuje vítr. Při výkladu blesku se objevuje roztržení oblaku, tedy oddělení jedné jeho strany od druhé. Odděluje se tak oheň od ohně nebo vzduch od vzduchu. Proces oddělování se přitom u Anaximandra nalézá v úzké relaci k jiné formě vztahu mezi jevy, která je s ním zdánlivě v přímém rozporu. Tou je obklopování.

— OBKLOPOVÁNÍ

Výše jsme již upozornili na Áetiovu zprávu, která přináší popis vzniku prvních živých bytostí. Ačkoli se ve skutečnosti může jednat o výklad zrodu člověka, podobně jako Pseudo-Plútarchos užívá příklad kůry a jejího následného rozlomení:

„Anaximandros [říká], že první živé bytosti se zrodily ve vlhku a že je obklopovala ostnatá kůra (φλοιοῖς περιεχόμενα ἀκανθώδεσι). V dalších generacích [s přibývajícím věkem?] vystupovaly na sušší místa, a když se kůra rozlamovala (περιρρηγνυμένου), po krátký čas přežívaly [žily po krátký čas jiným způsobem?].“⁵²

52 Áetios, *Plac.* V,19,4 (Diels–Kranz 1951/1952) = DK 12 A 30.

Obklopující kůra, kterou jsme potkali v kontextu kosmogonie, kdy je růst planoucí sféry kolem vzduchu popsán slovy: „jako kůra kolem stromu“⁵³, se tak vrací v jiné souvislosti. Pokud se přitom opakuje shodné slovo „kůra“ (φλοιός), je pravděpodobné, že se jedná o původní Anaximandrův způsob vyjadřování. Následné rozlomení kůry je přitom úzce spjato s momentem „obklopování“, který se v těchto souvislostech často objevuje. Zatímco planoucí sféra „vyrostla kolem (περιφύηναι)⁵⁴ vzduchu, který je okolo Země“, jsou nebeská tělesa popsána jako kruh ohně obklopeného (περιληφθέντα)⁵⁵ vzduchem. V již ustaveném univerzu je blesk důsledkem vanutí obklopeného (περιληφθέν)⁵⁶ hustým oblakem. A konečně, než dojde k jejímu rozlomení, obklopuje (περιεχόμενα)⁵⁷ první živé bytosti ostnatá kůra. V přeneseném smyslu takto můžeme pochopit i výklad zemětřesení, které vzniká, když vzduch vnikne do otevřených štěrbin v zemi a jako „mocné vanutí“ zemí otrásá.⁵⁸ Pokud Aristotelés o τὸ ἄπειρον soudí, že „všechny věci objímá a řídí“ (περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾶν),⁵⁹ zatímco podle Hippolyta „přirozenost bezmezna“ obklopuje

(περιέχειν) všechny světy,⁶⁰ zdá se, jako by reagovali na původní podnět, a celý obraz tím dostává finální podobu.⁶¹

Termín περιέχειν nebude s velkou pravděpodobností autentický, neboť je věrohodně doložen až u Anaxagory.⁶² Přesto lze zvážit, že pouze nahradil některé z originálních slov, přičemž byl původní smysl zachován.⁶³ Termín κυβερνᾶν, který se spolu s ním u Aristotela objevuje, je přitom doložen již u Hérakleita z Efesu.⁶⁴ Lze poznamenat, že motiv obklopování a řízení zavdal v minulosti důvod k interpretaci τὸ ἄπειρον jako „substance“ obklopující celé univerzum zvenčí, umísťující jej takto mimo svět.⁶⁵ V našem pochopení se ale naopak jedná o sílu, která přirozeně působí ve světě a zavdává příčinu ke zrodu a růstu všeho.

Obklopování v první řadě vyjadřuje vztah mezi popisovanými základními složkami. Zároveň však reprezentuje strukturu a konstituci jak nebeských těles či meteorologických jevů, tak živých bytostí, které jsou takto utvářeny. Na dané úrovni tím formuluje nejen druh vztahu, ale i diferenciaci světa. Vzhledem k charakteru výskytu celého motivu obklopování se nabízí úvaha, zda se nejedná o původní způsob

53 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

54 Tamtéž.

55 Hippolytos, *Ref.* I,6,4 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

56 Áetios, *Plac.* III,3,1 (Diels-Kranz 1951/1952) = DK 12 A 23.

57 Áetios, *Plac.* V,19,4 (Diels-Kranz 1951/1952) = DK 12 A 30.

58 Ammianus Marcellinus, *Hist.* XVII,7,12 = DK 12 A 28.

59 Aristotelés, *Phys.* III,4 203b7 = DK 12 A 15.

60 Hippolytos, *Ref.* I,6,1 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

61 Srov. Kahn 1960, s. 112, pozn. 1.

62 Simplikios, *In Arist. Phys.* 155,30 = DK 59 B 2; 157,5 = DK 59 B 14.

63 Srov. KRS 2004, s. 150, pozn. 13; Robinson 2008, s. 486.

64 *DL* IX,1 = DK 22 B 41.

65 Srov. Kahn 1960, s. 233–237.

popisu uspořádání líčeného fenoménu a jeho toliko dočasné stability.

Neznamená to ovšem, že „to uvnitř“, tedy to obklopené, bude vždy teplé, jak bychom možná na první pohled čekali. Obklopené může být totiž jak teplé, tak chladné. A podobně je tomu v případě obklopujícího. Po odlámaní planoucí sféry, jejíž oheň obklopoval vzduch (obklopující je tak v daném případě to teplé), dojde k ustavení nebeských těles, tentokrát ovšem s opačným uspořádáním, neboť oheň se nyní nalézá uvnitř vzdušného (mlžného) obalu. Odlámaní a následné uzavření (ἀποπραγείσης και ἀποκλεισθείσης) ohně planoucí sféry přitom představuje dva naprosto konstitutivní momenty. Oproti očekávanému destruktivnímu účinku ohně na vzduch a vlhkost se tím naopak ustaví úzká vzájemná spolupráce těchto protikladných složek, které vytvářejí celé nebeské těleso. Rok za rokem se jejich pozice nemění a vše zůstává stabilní. Aniž by jedna ze stran druhou zahubila, dochází k vzájemné spolupráci, která umožňuje další setrvání celé struktury. Vlhkost přítomná ve světě přitom dlouhodobě vyživuje oheň nebeského tělesa.⁶⁶

Viděli jsme však, že oproti vzájemné dlouhodobé součinnosti mezi vzduchem-vlhkostí a ohněm, které jsme byli svědky v případě nebeských těles, se postupně přece jen „podle řádu času“ projeví jejich očekávaný protikladný vztah, který vede k vysušení moře.

66 Srov. Kratochvíl 2010, s. 271–274.

VĚČNÝ POHYB

Když Simplikios přibližuje Anaximandrov výklad vzniku, dodává oproti Aristotelovi nově důležitou okolnost. Podle něho mělo k oddělování protikladů docházet „věčným pohybem“ (αἰδίου κινήσεως).⁶⁷ K Aristotelově informaci tak připojuje dodatečný proces, jímž se měly protiklady oddělovat. Blíže jej však nijak nevysvětluje. Simplikiovu verzi Theofrastova textu podporuje i Hippolytos, který se o věčném pohybu rovněž zmiňuje:

„Anaximandros tedy řekl, že bezmezno je počátkem a prvkem jsoucích věcí, když jako první nazval počátek tímto jménem. Jemu je vlastní trvalý pohyb (κίνησιν αἰδίου), během něhož dochází k tomu, že vznikají nebesa.“⁶⁸

Pseudo-Plútarchos v přímé souvislosti se vznikem nebes ovšem věčný pohyb jako takový vynechává. Přesto se u něho objevují zmínky o „bezmezném αἰόνu“⁶⁹ a zejména o tom, „co trvá“ (τοῦ αἰδίου). U Simplikia se pak věčný pohyb ve spojení s Anaximandrem objevuje dokonce opakovaně.⁷⁰ Vzhledem k podobným referencím se proto lze domnívat, že Theofrastův text oproti Aristotelovi přinášel bližší rozvedení celé situace.

Pokud bychom ale chtěli ze zmínky o věčném pohybu činit zásadní závěry, můžeme si všimnout, že Simplikios zmiňuje věčný pohyb též bezprostředně

67 Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9.

68 Hippolytos, *Ref.* I,6,2 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

69 Srov. LSJ, s. v. αἰών.

70 Simplikios, *In Arist. Phys.* 41,17–19.

po výkladu Anaximandra v poslední větě svého komentáře k Anaximenovi:

„I on předpokládá věčný pohyb (κίνησιν αἰδίον), kterým se rovněž děje přeměna.“⁷¹

Tentokrát by se ovšem mělo jednat o pohyb související s kvalitativní změnou. Vzhledem k výše uváděnému Aristotelovu rozdílu mezi badateli o přírodě tak můžeme soudit, že podstata věčného pohybu nebude zřejmě u Anaximandra zásadně specifická. Opět se tak dostáváme do situace, jak danému vyjádření vlastně porozumět.

„Věčný pohyb“ je peripatetické spojení, které vychází z Aristotelovy kosmologie, předpokládající věčnost světa, kde popisuje dění v supralunární oblasti. Zatímco sublunární oblast je vytvořena ze čtyř prvků a podrobena věčnému toku změn, supralunární oblast se sestává z pátého prvku, přičemž jedinou změnou, k níž dochází, je věčný kruhový pohyb nebeských těles. Archaické íonské kosmologické koncepce oproti tomu takové odlišení dvou oblastí neznají. Určení pohybu jako „věčného“ by přesto mohlo naznačovat, že dané vymezení tendenčně cílí právě na oblast kosmologie.⁷²

Pro Aristotela je pohyb od přírody neodmyslitelný. Když ve *Fyzice* rozlišuje jednotlivé principy, tvrdí, že badatelé o přírodě zastávali jeden pohyblivý princip.⁷³ Uvedené rozlišení lze v souvislosti s Anaximandrem vidět již na začátku Simplikiova komentáře,

kde tvrdí, že Mílétan se řadil mezi ty, „kteří mluvili o [počátku] jakožto o jednu, jako o pohyblivém a bezmezném“⁷⁴. Na jiném místě *Fyziky*, když se zabývá tématem nekonečna (bezmezna), pak Aristotelés doslova soudí, že ti, kdo pokládali bezmezno za počátek, nepředpokládali jiné příčiny, jako mysl nebo lásku.⁷⁵ Na základě Aristotelových kritik jeho předchůdců, kteří podle něho s výjimkou látky neodlišili jiné příčiny, lze proto očekávat, že Anaximandrův „princip“ měl být sám nadán pohybem, který všechny změny umožňoval. Z tohoto důvodu je možné zvážit, že by se tak bezmezno přímo nalézalo v pohybu.⁷⁶ Pokud je navíc Anaximandros obvykle kladen pospolu s Anaxagorou a Empedokleem, Theofrastos mohl mít na mysli i konkrétní druh pohybu. Uvažovat lze v této souvislosti zejména o víru, kterým mohlo dojít k oddělení protikladů.⁷⁷ O víru ovšem nemáme u Anaximandra žádné textové podklady. Navíc bývá za původce této koncepce pokládán právě až Anaxagorás.⁷⁸

Pravděpodobnější se ale jeví možnost, že v samotném Anaximandrově spisu nebyla otázka pohybu blíže vysvětlena. Podrobnější určení nemuselo být adekvátní již z povahy věci. Spis mohl pojednávat o „bezmezné přirozenosti“ jako o „moci a síle přírody“,

71 Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,31–32 = DK 13 A 5.

72 Srov. Graham 2013, s. 82; Kahn 1960, s. 42.

73 Aristotelés, *Phys.* I,2 184b15–21.

74 Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9.

75 Aristotelés, *Phys.* III,4 203b6–15 = DK 12 A 15.

76 *Contra* Kahn 1960, s. 235.

77 Srov. Robinson 1971, s. 116–117.

78 Srov. Graham 2013, s. 127, pozn. 24; Gregory 2007, s. 116; KRS 2004, s. 165–166.

z níž vše povstává. A zatímco text vykládal o stálém vzniku a zániku, kdy je pohyb míněn implicitně, peripatetici, pro něž byl pohyb klíčovou kategorií, pak v rámci své koncepce celý obraz pozměnili. Věčný pohyb by tak mohl být peripatetickou transpozicí právě za původně obecně uváděný bezmezný vznik a zánik.⁷⁹

Při jiné příležitosti se přitom Aristotelés pozoruhodně zmiňuje o pohybu, který je obsažen ve věcech jako „jakýsi život“:

„Je však otázka, zda pohyb, který dříve nebyl, někdy vznikl a zda opět zaniká tak, že se nic nepohybuje, či zda ani nevznikl, ani nezaniká, nýbrž vždy byl a vždy bude a zda toto neustávající a nesmrtelné (ἀθάνατον καὶ ἄπαστον) jest skutečně ve věcech jako jakýsi život, který jest ve všem, co je od přírody sestaveno a trvá. Všichni tudíž, kdo pojednávají nějak o přírodě, tvrdí, že pohyb existuje, protože se zabývají otázkami o vzniku světa a zkoumání jich všech se týká vzniku a zániku, který by nemohl být, kdyby nebylo pohybu. Ale všichni, kteří prohlašují, že jest neomezený počet světů a že jedny vznikají a druhé zanikají, tvrdí, že pohyb existuje vždy – neboť opakovaný vznik a zánik nutně jest spolu s jejich pohybem. Ti pak, kteří uznávají jeden svět, který <buď trvá, nebo> netrvá věčně, tvoří i o pohybu přiměřené předpoklady.“⁸⁰

Přestože je v pozadí stále přítomná peripatetická koncepce pohybu, zdá se, jako by začátek celé pasáže přece jen zdařile postihoval mílétské pojetí, jak je například doložené u Thaléta v souvislosti s tématem duše.⁸¹ Zmínka o „neustávajícím a nesmrtelném“ (ἀθάνατον καὶ ἄπαστον) navíc téměř evokuje Aristotelův popis bezmezna ve *Fyzice*, kde se termín ἀθάνατον doslovně opakuje.⁸² Působení věčného pohybu zachycuje u Anaximandra v podobné intenci rovněž Hermiás:

„Jeho [Thalétův] spoluobčan Anaximandros říká, že věčný pohyb (αἰδίων κίνησιν) je nejstarším počátkem vlhkého a že věčným pohybem se jedny věci rodí a jiné zanikají.“⁸³

Hermiás může mít na mysli oddělení plodného semene obsahujícího prvotní vlhkost, z níž dále působením tepla Slunce vzniká moře a ustavuje se celá atmosféra. Průběh vzniků a zániků daných věčným pohybem pak poukazuje ke stálému toku života. Výše jsme přitom akcentovali možné pochopení τὸ ἄπειρον jako bezmezná síla a moci přírody, v níž by rezonoval význam termínu φύσις ve smyslu „růstu“, který směřuje k nabytí nového tvaru. V rámci biologického výkladu celé kosmogonické pasáže bychom pak mohli „věčný pohyb“ vyložit právě jako stálou spontaneitu bezmezná síla přírody, která působí neustálý vznik a růst.

79 Srov. KRS 2004, s. 164–165; McDiarmid 1953, s. 142, pozn. 62; Naddaf 2005, s. 71–72.

80 Aristotelés, *Phys.* VIII,1 250b11–23 (přel. A. Kříž).

81 DL I,24 (Marcovich 1986) = DK 11 A 1; Aristotelés, *De an.* I,2 405a19 = DK 11 A 22; 411a7 = DK 11 A 22.

82 Aristotelés, *Phys.* III,4 203b6–15 = DK 12 A 15 = DK 12 B 3.

83 Hermiás, *Irr. gent. phil.* 10 = DK 12 A 12.

Problém věčného pohybu nás ale může zavést ještě dále k tématu, které uzavírá i výše uváděný Aristotelův text. Tím je otázka případné věčnosti světa. Pokud má podle Anaximandra postupně vyschnout moře, lze předpokládat, že podobně dojde k porušení dlouhotrvající rovnováhy a úzké vazby mezi ohněm a vzduchem tvořícími nebeská tělesa. Mohlo by tak dojít až k zániku nebeských těles. Zda následně nastane kolaps celého univerza, však není z textů zcela průkazné.

Oproti případnému předpokladu stálých proměn jednoho daného světa, který dříve vznikl, mohou být zmínky o věčném pohybu vodítkem k tomu, abychom u Anaximandra zvažili některou z podob neomezených světů.⁸⁴ V této souvislosti je možné připomenout, že podle Simplikia měly z bezmezna vznikat „všechna nebesa a světy v nich“⁸⁵. I některé další texty vycházející z Theofrasta se vyslovují v tom smyslu, že Anaximandros předpokládal existenci množství světů, které měly být nekonečné, či jich mělo být nezměrné množství. Není však zřejmé, zda se jedná o světy následující postupně po sobě – po terminaci světa by tak došlo ke vzniku světa dalšího –, nebo o světy koexistující současně, jak ve svém rozvrhu univerza předpokládali atomisté.⁸⁶

Zatímco představu koexistujících světů lze právem podezírat až z pozdního vlivu atomistů, nabízí se spíše

koncepce následných světů. Zvláště pokud univerzum u Mílétana nejspíše představovalo jediné kontinuum, kdy nebeská tělesa byla vzhledem ke své meteorologické povaze v úzkém vztahu se zemí a mořem. Zánik světa by tak byl postupně vystřídán vznikem dalšího světa.

Oproti jsoucím věcem a světu jako takovému je to bezmezno, k němuž by se měla nejvlastněji vztahovat proklamovaná věčnost. Když Aristotelés ve *Fyzice* nejprve označuje bezmezno přívlastky „nezrozené a nezanikající“ (ἀγένητον καὶ ἀφθαρτον), následně jej vymezuje jako božství s ohledem k tomu, že mělo být „nesmrtelné a nehybnoucí“ (ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον).⁸⁷ Podobně jsme mohli vidět, že „to, co rodí“ (τὸ γόνιμον), se podle Pseudo-Plútarcha má oddělit z „toho, co trvá“ (τοῦ αἰδίου). Oproti tomu všem věcem, které vznikají, je dán pouze vymezený čas:

„Mluví také o čase jakožto o vymezeném vzniku jsoucích věcí, tak jejich zániku.“⁸⁸

Je to zánik, na který se ve skutečnosti soustředí známý Anaximandrův zlomek B1, jenž tak na jsoucí věci uplatňuje „řád času“ (χρόνον τάξιν) za vlády nutnosti (χρεών). Zatímco se časová určení týkají pouze jsoucích věcí, viděli jsme, že Pseudo-Plútarchos před kosmogonickou pasáží doslova zaznamenává:

„Zánik a tím spíše vznik se dějí z bezmezného *aiónu* [života, věku?],

84 Srov. McKirahan 2001.

85 Simplikios, *In Arist. Phys.* XXIV,13 = DK 12 A 9.

86 Srov. KRS 2004, s. 158.

87 Aristotelés, *Phys.* III,4 203b6–15 = DK 12 A 15 = DK 12 B 3.

88 Hippolytos, *Ref.* I,6 1 (Marcovich 1986) = DK 12 A 11.

protože se všechna tato [uspořádání] navracují.“⁸⁹

Bezmezný *aión*⁹⁰ může vyjadřovat neomezený věk, v němž probíhají cykly, jimiž vše prochází. Nekočné světy tak mohou zastupovat vznik a zánik jednoho světa, který je brzy následován dalším. Ačkoli se na jednu stranu jedná o nový a odlišný svět, sám sestává ze složek původního světa. V podobné intenci se nejspíše vyjadřuje též Simplikios, ačkoli v daném kontextu Anaximandra neuvádí:

„Jeden svět pokládají za vzniklý a zanikající ti, kdo říkají, že svět vždy

jest, ale není vždy tentýž, nýbrž se pokaždé stává jiným podle jakýchsi period časů; tak např. Anaximenés, Hérakleitos, Diogenés [z Apollónie] a později stoikové.“⁹¹

„Periody časů“ vyměřují fatální proměny jednoho světa. Oproti bezmeznosti tak jsou věci i celý svět podléhají proměnám a následnému zániku. Po jejich zániku ale vše opět vzniká. Odvěkým působením spontaneity bezmeznosti přirozenosti jako „nejstaršího počátku“ dojde k dalšímu oddělení semene, které dá podobu novému světu, jenž bude mít opět svůj vyměřený čas, než bude vystřídán dalším. _____

89 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

90 *Srov. LSJ*, s. v. αἰών.

91 Simplikios, *In Arist. Phys.* 1121,12 = DK 13 A 11.

ZKRATKY

DK	Diels, H., Kranz, W. (1951/1952). <i>Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch</i> , I–III. Berlin: Weidmann.	LSJ	Liddell, H. G., Scott, R. (1996). <i>A Greek-English Lexicon</i> , With a Revised Supplement: H. S. Jones, R. McKenzie. Oxford: Clarendon Press.
KRS	Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. (2004). <i>Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty</i> (přel. F. Karfík, P. Koleč, T. Vítek). Praha: OIKOYMENH.	TP	Wöhrle, G. (ed.) (2012). <i>Die Milesier: Anaximander und Anaximenes</i> . Berlin: Walter de Gruyter.

SEZNAM ZKRATEK

BIBLICKÝCH SPISŮ

Gn *Genesis*

SEZNAM ZKRATEK

ANTICKÝCH AUTORŮ

Áetios

Plac. *Placita philosophorum*

Alexandros z Afrodysiady

In Arist. Meteor. *In Aristotelis Meteorologica commentaria*

Ammianus Marcellinus

Hist. *Historiae*

Aristotelés

De an. *De anima*

Met. *Metaphysica*

Meteor. *Meteorologica*

Phys. *Physica*

Censorinus

De die nat. *De die natali*

Diogenés Laertios

DL *Diogenis Laertii Vitae
philosophorum*

Eusebios

Praep. evan. *Praeparatio evangelica*

Hermiás

Irr. gent. phil. *Irrisio gentilium
philosophorum*

Hippolytos

Ref. *Refutatio omnium haeresium*

Platón

Tht. *Theaetetus*

Pseudo-Plútarchos

Strom. *Stromata*

Simplikios

In Arist. Phys. *In Aristotelis Physicorum
libros commentaria*

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY

Diels, H. (1879). *Doxographi Graeci*. Berlin: G. Reimer.

Diels, H., Kranz, W. (1951/1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I–III. Berlin: Weidmann.

Mansfeld, J. (1985). *Die Vorsokratiker*. Stuttgart: Reclam.

Mansfeld, J., Runia, D. T. (2009). *Aëtiana. The Method and Intellectual Context of a Doxographer*, II, *The Compendium* 1. Leiden: Brill.

Marcovich, M. (1986). *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*. Berlin: Walter de Gruyter.

Marcovich, M. (2008). *Diogenis Laertii, Vitae philosophorum*, I. Berlin: Walter de Gruyter.

Wöhrle, G. (ed.) (2012). *Die Milesier: Anaximander und Anaximenes*. Berlin: Walter de Gruyter.

ČESKÉ PŘEKLADY PRAMENŮ

Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

Aristotelés (1996). *Fyzika* (přel. A. Kříž). Praha: Petr Rezek.

SLOVNÍKY

Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon, With a Revised*

Supplement: H. S. Jones, R. McKenzie. Oxford: Clarendon Press.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

Baldry, H. C. (1932). „Embryological Analogies in Presocratic Cosmogony“. *Classical Quarterly* 26, s. 27–34.

Couprrie, D. L., Kočandrle, R. (2013). „Anaximander’s Boundless Nature“. *PEITHO, Examina Antiqua* 1, s. 63–91.

Cornford, F. M. (1965). *Principium Sapientiae: The Origins of Greek Philosophical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gottschalk, H. B. (1965). „Anaximander’s Apeiron“. *Phronesis* 10, s. 37–53.

Couprrie, D. L. (2011). *Heaven and Earth in Ancient Greek Cosmology from Thales to Heraclides Ponticus*. New York: Springer.

Graham, D. W. (2006). *Explaining the Cosmos. The Ionian Tradition of Scientific Philosophy*. Princeton: Princeton University Press.

- Graham, D. W. (2013). *Science Before Socrates. Parmenides, Anaxagoras, and the New Astronomy*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Gregory, A. (2007). *Ancient Greek Cosmogony*. London: Duckworth.
- Guthrie, W. K. C. (1985). *A History of Greek Philosophy, I, The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidel, W. A. (1913). „On Certain Fragments of the Pre-Socratics: Critical Notes and Elucidations“. *Proceedings of the American Academy of Art and Sciences* 48, s. 681–734.
- Hobza, P. (2005). „Střední prvek a Aristotelova katalogizace přírodních filosofů“. *Reflexe* 27, s. 51–74.
- Hölscher, U. (1970). „Anaximander and the Beginnings of Greek Philosophy“. In: D. J. Furley, R. E. Allen (eds.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, New York: Humanities Press, London: Routledge & Kegan Paul, s. 281–322.
- Cherniss, H. F. (1971). *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, New York: Octagon Books.
- Kahn, Ch. H. (1960). *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. New York: Columbia University Press.
- Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. (2004). *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty* (přel. F. Karfík, P. Kolev, T. Vitek). Praha: OIKOYMENH.
- Kočandrlé, R. (2008). *Fysis iónských myslitelů. Rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kočandrlé, R. (2010a). *Anaximandros z Miletu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kočandrlé, R. (2010b). „Vznik světa podle Anaximandra“. *Aither* 3, s. 5–34.
- Kočandrlé, R. (2011a). *Apeiron Anaximandra z Miletu*. Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni, Praha: EPOCH.

- Kočandrlé, R. (2011b). „Apeiron jako bezmezná přirozenost“. *Aither* 6, s. 9–38.
- Kočandrlé, R. (2011c). „Aristotelés a Míléťané“. *Aither* 5, s. 21–61.
- Kratochvíl, Z. (2010). *Mezi mořem a nebem. Odkaz iónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kratochvíl, Z. (2014). *Anaxagorás*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Lloyd, G. E. R. (1964). „The Hot and the Cold, the Dry and the Wet in Greek Philosophy“. *The Journal of Hellenic Studies* 84, s. 92–106.
- McDiarmid, J. B. (1953). „Theophrastus on the Presocratic Causes“. *Harvard Studies in Classical Philology* 61, s. 85–156.
- McKirahan, R. D. (2001). „Anaximander's Infinite Worlds“. In: A. Preus (ed.), *Before Plato. Essays in Ancient Greek Philosophy VI*, Albany: State University of New York Press, s. 49–65.
- Naddaf, G. (2005). *The Greek Concept of Nature*. Albany, New York: State University of New York Press.
- Robinson, J. M. (1971). „Anaximander and the Problem of the Earth's Immobility“. In: J. P. Anton, G. L. Kustas (eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*, Albany: State University of New York Press, s. 111–118.
- Robinson, T. M. (2008). „Presocratic Theology“. In: P. Curd, D. W. Graham (eds.), *Presocratic Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, s. 485–498.
- Seligman, P. (1974). *The Apeiron of Anaximander*. Westport: Greenwood Press.
- Vlastos, G. (1947). „Equality and Justice in Early Greek Cosmologies“. *Classical Philology* 42, s. 156–178.